

ТИПОЛОГІЙНІ ВИЯВИ СИНТАКСИЧНОГО ЗВ'ЯЗКУ В СЛОВОСПОЛУЧЕННІ: ЛІНГВІСТИЧНИЙ І ЛІНГВОДИДАКТИЧНИЙ АСПЕКТИ

TYPOLOGICAL OCCURRENCES OF SYNTACTICAL CONNECTION IN WORD COMBINATIONS: LINGUISTIC AND LINGUODIDACTIC ASPECTS

У статті здійснено аналіз теорій, присвячених проблемі класифікації синтаксичних зв'язків словосполучення крізь призму мовознавчої та лінгводидактичної літератури з метою уточнення змісту курсу «Сучасна українська літературна мова. Синтаксис» для навчання майбутніх учителів української мови та літератури, що спрямований на розвиток професійного кругозору студентів з урахуванням формування в них синтаксичної компетентності. Увагу акцентовано на диференціації двох типів синтаксичного зв'язку на рівні словосполучення: сурядний, підрядний / підрядний.

Аналіз навчально-методичної літератури показав, що проблема типології синтаксичних зв'язків на сьогодні є невирішеною: одні дослідники говорять про наявність сурядного та підрядного зв'язку у словосполученні, інші – існування тільки другого. Така розбіжність, на нашу думку, спричинена тим, що, по-перше, вчені досі по-різному визначають словосполучення як синтаксичну одиницю, по-друге, виокремлюючи словосполучення у межах речення, деякі науковці звертають увагу на характер ускладнення (однорідні члени речення

Зауважено, що поширеним підходом під час вивчення словосполучення в закладах загальної середньої освіти та закладах вищої освіти був та залишається другий підхід – словосполучення утворюється підрядним зв'язком, у якому можна визначити головне та залежне слова, де найяскравіше простежуються особливості валентних потенцій повнозначних слів. Закцентовано на тому, що, визначаючи дидактичний зміст навчання майбутніх учителів української мови та літератури, педагогові слід зауважувати про існування різних поглядів на типи синтаксичного зв'язку в словосполученні, а доцільність їх розгляду під час занять визначається викладачем.

Перспективу подальших досліджень убачаємо в теоретичному осмисленні сурядних сполучень слів, їх вияв та функції на комунікативному рівні; розробленні дидактичного матеріалу з використанням інформаційно-комунікаційних технологій.

Ключові слова: дидактичний матеріал, підрядний зв'язок, синтаксичні зв'язки, словосполучення, сурядний зв'язок, сурядні сполучення слів.

The article analyzes the theories concerning the problem of classification of syntactic connection of word combinations through the prism of linguistic and linguo-didactic literature in order to clarify the content of the course "Modern Ukrainian Literary Language. Syntax" for teaching future teachers of Ukrainian language and literature, which is aimed at developing students' professional outlook taking into account the formation of their syntactic competence. Attention is focused on the differentiation of two types of syntax connection at the level of word combination coordinative, subordinate / subordinate.

The analysis of the educational literature has revealed that the problem of typology of syntactic connections is still unresolved: some researchers say that there is the coordinative and subordinate connection within the word combination, while others refer to the existence of only the second one. This discrepancy, in our opinion, is due to the fact that, firstly, scientists still differently define the word combination as a syntactic unit, and secondly, while distinguishing the word combination within the sentence, some scholars pay attention to the nature of the complication (homogeneous members of the sentence).

It has been noted that the most common approach in the study of word combination in general secondary and higher education institutions was and remains the second one – the word combinations is formed by a subordinate connection, in which we may differentiate the principal and dependent words where the peculiarities of valence potentials are most clearly traced. It is emphasized that determining the didactic content of teaching future teachers of Ukrainian language and literature, the lecturer should note the existence of different views on the types of syntactic connection within the word combination and the relevance of their consideration in the classroom is determined by the teacher.

The perspective of further research is seen in the theoretical understanding of the coordinated combinations of words, their manifestations and functions at the communicative level; development of didactic material using information and communication technologies.

Key words: didactic material, subordinate connection, student-philologists, syntactical connections, word combination, coordinative connection, coordinative word combinations.

УДК 811.161.2

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2020/24-2.13>

Тютюма Т.С.,

аспірантка кафедри української мови Київського університету імені Бориса Грінченка

Постановка проблеми у загальному вигляді. Словосполучення як одиниця синтаксису реалізується синтаксичними зв'язками, що відмінні від речення. На сьогодні у лінгвістиці та лінгводидактиці виконано низку вагомих наукових студій, що презентують різні підходи до аналізу синтаксичного зв'язку між компонентами словосполучень. Їх теоретичне опрацювання представлене в працях таких лінгвістів, як С.П. Бевзенко [22], В.А. Белошопкова [19], В.В. Виноградов [4], І.Р. Вихованец [5,6], М.О. Вінтонів [8], Г.Н. Глуш-

кова [9], Н.В. Гуйванюк [18], А.П. Загнітко [12, 11], Б.М. Кулик [13], О.С. Мельничук [21] та інших; лінгводидактів О.М. Біляєва [23], С.О. Караман [20], О.В. Караман [20], К.М. Плиско [14] та інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Питання типології синтаксичного зв'язку остаточно не розв'язане. Воно є важливим під час навчання майбутніх учителів української мови та літератури. Отже, саме відсутність фактичної односторонньої версії зумовлює актуальність запропонованого дослідження.

Мета наукової роботи полягає в аналізі теорій, присвячених проблемі класифікації синтаксичних зв'язків словосполучення крізь призму мовознавчої та лінгводидактичної літератури для встановлення дидактичного матеріалу навчання майбутніх учителів української мови та літератури, що спрямований на розвиток професійного кругозору студентів з урахуванням формування в них синтаксичної компетентності.

Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання низки **завдань**: окреслити поняття «синтаксичний зв'язок»; висвітлити основні погляди лінгвістів та лінгводидактів на типологію синтаксичного зв'язку словосполучення; сфокусувати увагу на своєрідності виділення типів синтаксичного зв'язку на рівні словосполучення.

Виклад основного матеріалу. Одними із завдань дисципліни «Сучасна українська мова. Синтаксис» є, по-перше, засвоєння студентами філологами теоретичних знань із синтаксису сучасної української мови, що дасть змогу краще й повніше кваліфікувати й аналізувати словосполучення та просте двоскладне речення як основні синтаксичні одиниці з опертям на лінгводидактичні принципи викладання граматики (синтаксису) у середній школі, по-друге, ознайомлення третьокурсників із дискусійними питаннями сучасної синтаксичної науки та їх відображенням у підручниках для суб'єктів навчання різних рівнів навчальних закладів.

Між компонентами словосполучення – мінімальними синтаксичними одиницями, наявний синтаксичний зв'язок, що виражає специфіку їх поєднання. «Синтаксичний зв'язок» І.М. Арібжанова потрактовує, як «формальне вираження відношень між функційними компонентами, тобто спосіб вираження семантико-синтаксичних відно-

шень» [2, с. 75]. К.Ф. Шульжук означене поняття тлумачить так: «формальний зв'язок між компонентами синтаксичної одиниці (словосполучення, простого речення, складного речення), виражений відповідними мовними засобами» [24, с. 17].

Аналіз лінгвістичної та лінгводидактичної літератури дав змогу констатувати, що думки вчених розбіжні в окресленні типів синтаксичних зв'язків словосполучення:

1) два види зв'язків: підрядний (односпрямована залежність) та сурядний (відсутність залежності) розглядають такі вчені, як В.А. Белошапкова, І.Р. Вихованець, С.О. Караман, В.О. Караман, Б.М. Кулик, М.Я. Плющ, О.С. Мельничук, К.Ф. Шульжук та інші;

2) підрядний зв'язок, заперечуючи сурядний, описано у працях С.П. Бевзенка, Г.Н. Глушковой, В.В. Виноградова, А.П. Загнітка, К.М. Плиско, Н.Ю. Шведовой та інших.

Означені підходи ми можемо простежити у дефініціях деяких науковців (див. табл. 1).

Виділення І.Р. Вихованцем сурядного типу словосполучень, пов'язано з тим, що є «спрямованість на ускладнення базової реченнєвої схеми» [7, с. 51]. До цього типу мовознавець відносить тільки конструкції з однорідними членами речення, що функціонують в простому ускладненому реченні. Натомість, О.С. Мельничук виділення означеного типу вбачає у розумінні синтаксичної природи, що проявляється в деяких особливостях структури самих підрядних словосполучень [21, с. 60].

Такі ідеї були підтримані лінгвістами К.Ф. Шульжуком, П.С. Дудиком та Л.В. Прокопчук, де перший дослідник розглядає сурядні словосполучення, в яких однофункціональні компоненти поєднуються за допомогою сполучників сурядності (єднальних, зіставно-протиставних, розділових) та

Таблиця 1

Сурядний та підрядний зв'язок у словосполученні	Підрядний зв'язок у словосполученні
Словосполучення є непередикативною синтаксичною одиницею, непередикативним поєднанням на основі підрядного чи сурядного зв'язку слова з формою слова або форми слова з формою слова (І.Р. Вихованець) [5, с. 182–183].	Словосполучення – це синтаксична одиниця, яка утворюється підрядним прислівним синтаксичним зв'язком з двох або більше повнозначних слів з метою розгорнутого називання певного явища (А.П. Загнітко) [12, с. 10].
Словосполучення – будь-яке поєднання слів, зокрема і сурядне, тільки не передикативне (В.А. Белошапкова) [19, с. 548].	Словосполучення – це те синтаксичне об'єднання, яке утворюється поєднанням знаменного слова та іншого знаменного слова на основі підрядного зв'язку (Н.Ю. Шведова) [17, с. 6].
Словосполучення – синтаксична конструкція, утворена з двох чи більше повнозначних слів, поєднаних підрядним і сурядним зв'язком (К.Ф. Шульжук) [24, с. 32].	Словосполучення – це така синтаксична одиниця, що утворюється поєднанням двох або більше повнозначних слів, пов'язаних між собою підрядним зв'язком і певними лексико-граматичними відношеннями і виражає єдине, але розчленоване поняття (С.П. Бевзенко) [22, с. 14].
Словосполучення – синтаксична одиниця-конструкція, яка становить синтаксичну й лексико-семантичну цілісність щонайменше двох повнозначних слів, поєднаних підрядним або сурядним зв'язком (П. С. Дудик) [10, с. 21].	Словосполучення – це поєднання двох чи більше повнозначних слів на основі підрядного зв'язку (І.І. Слинько, Н.В. Гуйванюк, М.Ф. Кобилянська) [18, с. 61].

безсполучниково, другі – зауважують, що «сурядні словосполучення створюються паратакситичним (координаційним, узгодженим) зв'язком одиниць, які рівноправні і виконують у реченні ту саму синтаксичну функцію» [10, с. 33].

Виділення сурядних словосполучень простежено в працях лінгводидактів Б.М. Кулика [13], О.В. Караман [20]. Б.М. Кулик звертає увагу на те, що сурядні словосполучення є синтаксично однотипні одиниці та виражають ряд понять, а О.В. Караман зазначає, що вони «утворенні з двох і більше однорідних членів речення, які синтаксично однофункціональні, відповідають на однакове запитання й поєднанні сурядним зв'язком» [20, с. 318].

Отже, виділяючи поряд із підрядними словосполученнями сурядні, науковці говорять про наявність в останніх таких ознак як:

1) компоненти словосполучення поєднуються за допомогою єднальних, зіставно-протиставних, розділових сполучників або без сполучників;

2) їх складники рівноправні (однофункціональні);

3) компоненти здебільшого морфологічно однакові та виступають однорідними членами речення (однофункціональні).

Втім більш переконливими видається думка вчених, що заперечують сурядний зв'язок на рівні словосполучення. Зокрема, Г.Н. Глушкова, заперечуючи сурядний зв'язок у словосполученні, зауважує: «визначаючи характер сурядного зв'язку, треба мати на увазі, що сурядність – це, перш за все, зв'язок між двома предикативними центрами, між двома формантами, характер якого кваліфікується як незалежна координація» [9, с. 14].

Т.М. Радіонова, досліджуючи статус, семантику і функції ряду в структурі простого речення, наголосувала на тому, що сурядний зв'язок абсолютно не показує одноманітних семантичних відношень між елементами ряду, що спонукає до заперечення однієї з ознак сурядних словосполучень – однофункціональність компонентів [16].

А.П. Загнітко, виділяючи три типи синтаксичних зв'язків – 1) реченнєвотвірні, 2) реченнєвомодифікаційні, 3) словосполученнєвотвірні, до останнього відносить прислівниковий підрядний зв'язок, а «зарахування сурядного зв'язку до цього типу, вбачає у модифікаційному вияві підрядного словосполучення, що ґрунтується на формальному співв'язі» [11, с. 17]. Отже, ті поширені словосполучення, у яких наявна однорідність реалізують підрядний зв'язок. Наприклад: *зустрівся з мамою і татом* ← *зустрівся з мамою + зустрівся з татом*. На думку науковця, «вирізнення сурядних словосполучень на рівні їх відтворюваності є некоректним, що й засвідчує їх констатація як вторинних елементів синтаксичної системи» [11, с. 51].

М.О. Вінтонів зазначає, що «на рівні словосполучення функціює тільки підрядний прислівний

синтаксичний зв'язок, який диференціюють а) за семантичною наповненістю (1) сильний; 2) напівслабкий; 3) слабкий), б) за формальним виявом» [8].

С.Г. Алексеєва вважає, що сурядні словосполучення доцільно кваліфікувати як сурядні сполучення слів на підставі принципової відмінності – за характером ускладнення; за принципом утворення; за характером синтаксичного зв'язку, його засобах і відношеннях; за обсягами та принципами структурної організації; за характером функціонування у структурі речення [1].

Лінгводидакти К.М. Плиско [14] та О.М. Біляєв [23], М.І. Пентелюк [15], підтримуючи ідеї В.В. Виноградова (структура словосполучення характеризується тим, що воно організується біля одного головного слова, що є стрижневим), зауважують, що слова у словосполученні поєднуються підрядним зв'язком (узгодженням, керуванням, приляганням).

Аналіз шкільних підручників з української мови восьмого класу 2016 року випуску авторів О.В. Заболотного, В.В. Заболотної; С.О. Карамана, О.М. Грошкіної, О.В. Караман, Л.О. Попової; О.П. Глазової; О.М. Авраменка, Т.М. Борисюк, О.М. Почтаренко дає можливість констатувати, що лінгводидакти підтримують вузький підхід до класифікації словосполучень. Усіма авторами зазначено, що словосполучення складається з головного та залежного слів, а в переліку, що не є словосполученням уточнено: однорідні члени речення, поєднання підмета та присудка, складена форма майбутнього часу, складена форма ступенів порівняння прикметників і прислівників, складені числівники, сполучення службових слів із самостійними, стійкі сполучення слів і власні назви.

Висновки. Аналіз навчально-методичної літератури показав, що проблема типології синтаксичних зв'язків на сьогодні є невирішеною: одні дослідники говорять про наявність сурядного та підрядного зв'язку у словосполученні, інші – існування тільки другого. Така розбіжність, на нашу думку, спричинена тим, що, по-перше, вчені досі по-різному визначають словосполучення як синтаксичну одиницю, по-друге, виокремлюючи словосполучення у межах речення, деякі науковці звертають увагу на характер ускладнення (однорідні члени речення).

На нашу суб'єктивну думку, необхідно все ж таки наголосити на диференціації згаданих типів зв'язку. Саме тому, серед двох репрезентованих концепцій, ми підтримуємо думку тих учених, що виділяють у словосполученні лише підрядний зв'язок.

Поширеним підходом під час вивчення словосполучення у закладах загальної середньої освіти та закладах вищої освіти був та залишається другий підхід – словосполучення утворюється підрядним зв'язком, у якому можна визначити головне та залежне слова, де найяскравіше простежуються особливості валентних потенцій повнозначних слів.

Визначаючи дидактичний матеріал навчання майбутніх учителів української мови та літератури, педагогові слід зауважувати про існування різних поглядів на типи синтаксичного зв'язку у словосполученні, а доцільність їх розгляду під час занять визначається викладачем.

Перспективу подальших досліджень убачаємо в теоретичному осмисленні сурядних сполучень слів, їх вияв та функції на комунікативному рівні; розробленні дидактичного матеріалу з використанням інформаційно-комунікаційних технологій.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Алексеева С.Г. Сурядні сполучення слів та їх співвідношення зі словосполученнями. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені МП Драгоманова. Серія 10 «Проблеми граматики і лексикології української мови»* : збірник наукових праць. Київ : Вид-во НПУ імені МП Драгоманова, 2005. Вип. 1. С. 30–37.
2. Арібжанова І.М. Сучасна українська мова. Базові поняття синтаксису : навчальний посібник. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2016. 159 с.
3. Балко М.В. До питання про статус сурядних конструкцій у їх співвідношенні з категорією словосполучення. URL: <http://bo0k.net/index.php?p=chapter&bid=1434&chapter=1>.
4. Винградов В.В. Избранные труды. Исследование по русской грамматике. Москва : Наука, 1975. 560 с.
5. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис : підручник для студентів філологічних факультетів вузів. Київ : Либідь, 1993. 365 с.
6. Вихованець І.Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови : монографія / відп. ред. К.Г. Городенська. Київ : Наукова думка, 1992. 224 с.
7. Вихованець І.Р. Проблема словосполучення. *Українське мовознавство*. Вип. 16. Київ : Вища школа, 1989.
8. Вінтонів М.О. Керування як різновид прислівного синтаксичного зв'язку. *Українська мова і література*. 2017. № 2. С. 3–7.
9. Глушкова Г.Н. Структурно семантичні типи сурядності : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Дніпропетровськ, 1998. 16 с.
10. Дудик П.С., Прокопчук Л.В. Синтаксис української мови : підручник. Київ : Академія, 2001. 380 с.
11. Загнітко А.П. Теоретична граматика української мови : Синтаксис : монографія. Донецьк : ДонНУ, 2001. 662 с.
12. Загнітко А.П. Український синтаксис: теоретико-прикладний аспект. Донецьк, 2009. 137 с.
13. Кулик Б.М. Курс сучасної української літературної мови : у 2 ч. Ч. 2 : Синтаксис : підручник для факультетів мови і літератури педагогічних інститутів. 1961. 284 с.
14. Плиско К.М. Викладання синтаксису української мови. Київ : Рад. школа, 1978. 184 с.
15. Практикум з методики навчання української мови в загальноосвітніх закладах: модульний курс : посібник для студентів педагогічних університетів та інститутів / кол. авторів за ред. М. І. Пентиліук. Київ : Ленвіт, 2011. 366 с.
16. Радіонова Т.М. Статус, семантика і функції ряду в структурі простого речення : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Донецьк, 2004. 19 с.
17. Русская грамматика / гл. ред. Н.Ю. Шведова. Москва : Наука, 1980, Т. 2. 717 с.
18. Слинсько І.І., Гуйванюк Н.В., Кодиліанська Н.Ф. Синтаксис сучасної української мови : проблемні питання : навчальний посібник. Київ : Вища шк., 1994. 670 с.
19. Современный русский язык : учебник для филологических специальностей / под. ред. В.А. Белошапковой. 2-е изд., испр. и доп. Москва : Висш. шк., 1989. 800 с.
20. Сучасна українська літературна мова : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / С.О. Караман та ін. ; за ред. С.О. Карамана. Київ : Літера ЛТД, 2011. 560 с.
21. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис / за заг. ред. І.К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1972. 516 с.
22. Сучасна українська мова. Синтаксис : навчальний посібник / С.П. Бевзенко, Л.П. Литвин, Г.В. Семеренко. Київ : Вища шк., 2005. 270 с.
23. Українська мова : підручник для 10–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів з українською та російською мовами навчання / О.М. Біляєв та ін. 7-ме вид., перероб і доп. Київ : Освіта, 2004. 384 с.
24. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови : підручник. Київ : Видавничий центр «Академія», 2004. 408 с.